

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovi člana V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39. stav 1. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 21. do 24. novembra 2011. godine, donijela je

ODLUKU

I

Arheološko područje – Ostaci kasnoantičke bazilike u selu Vrba, općina Glamoč, proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik se sastoji od: kasnoantičke bazilike i pokretnog arheološkog materijala koji je smješten u Franjevačkom muzeju i galeriji Gorica u Livnu.

Nacionalni spomenik se nalazi na prostoru koji obuhvata k.č. 1504, posjedovni list broj 375, k.o. Jakir (8), općina Glamoč, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Na nacionalni spomenik se primjenjuju mjere zaštite utvrđene Zakonom o provedbi odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službene novine Federacije BiH", br. 2/02, 27/02, 6/04 i 51/07).

II

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: Vlada Federacije) dužna je osigurati pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mjere za zaštitu, konzervaciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Komisija) utvrdit će tehničke uvjete i osigurati finansijska sredstva za izradu i postavljanje informacione ploče sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III

U cilju trajne zaštite na prostoru definiranom u tački I stav 3. ove odluke, utvrđuju se sljedeće mjere zaštite:

- dopušteni su isključivo istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi, uključujući i one koji imaju za cilj prezentaciju spomenika, uz odobrenje federalnog ministarstva nadležnog za prostorno uređenje i stručni nadzor nadležne službe zaštite naslijeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine;

- nije dopuštena nikakva izgradnja, niti izvođenje radova koji bi mogli utjecati na izmjenu područja, kao ni postavljanje privremenih objekata ili stalnih struktura čija

svrha nije isključivo zaštita i prezentacija nacionalnog spomenika;

- zabranjeno je neovlašteno prikupljanje pokretnog arheološkog materijala ;
- mjere tehničke zaštite arheološkog lokaliteta mogu se provoditi samo uz prethodna arheološka iskopavanja;
- prostor spomenika bit će otvoren i dostupan javnosti, a može se koristiti u edukativne i kulturne svrhe;
- osigurati adekvatan pristup nacionalnom spomeniku;
- izvršiti uređenje i čišćenje područja i struktura od samoniklog rastinja;
- zabranjeno je odlaganje otpada i smeća.

IV

Svi pokretni nalazi, koji u toku arheološkog istraživanja budu nađeni, bit će pohranjeni u najbližem muzeju koji ispunjava kadrovske, materijalne i tehničke uvjete ili u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine u Sarajevu, obrađeni i prezentirani na odgovarajući način.

Sav pokretni i nepokretni arheološki materijal koji bude nađen u toku arheoloških istraživanja neophodno je stručno obraditi.

Arheolog – voditelj arheoloških istraživanja dužan je nakon izvršenih arheoloških radova podnijeti izvještaj Komisiji i instituciji koja je obavila istraživanja.

Arheolog – voditelj arheoloških istraživanja mora imati na raspolaganju sav pronađeni pokretni i nepokretni arheološki materijal dok traje istraživanje i dok ne završi izvještaj, a najduže za period od tri godine.

Paralelno s izvođenjem arheoloških istraživanja, neophodna je sukcesivna konzervacija nepokretnih nalaza na lokalitetu i konzervacija pokretnog arheološkog materijala i njegovo pohranjivanje u odgovarajuće prostore (depoe).

Nakon dostavljanja izvještaja o provedenom istraživanju, Komisija će utvrditi pokretne nalaze na koje će biti primjenjivane mjere zaštite koje Komisija utvrđuje.

V

Iznošenje pokretnog arheološkog materijala iz tačke I stav 2. i tačke IV stav 1. ove odluke (u daljnjem tekstu: pokretno naslijeđe) iz Bosne i Hercegovine nije dopušteno.

Izuzetno od odredbe stava 1. ove tačke, dopušteno je privremeno iznošenje pokretnog naslijeđa iz Bosne i Hercegovine radi prezentacije ili konzervacije, ukoliko se utvrdi da konzervatorske radove nije moguće izvršiti u Bosni i Hercegovini, odnosno ako se procijeni da se konzervacija u inozemstvu može izvršiti kvalitetnije, brže i jeftinije.

Odobrenje u smislu prethodnog stava daje Komisija, ukoliko nesumnjivo bude utvrđeno da to ni na koji način neće ugroziti pokretno naslijeđe.

Komisija u svom odobrenju za privremeno iznošenje pokretnog naslijeđa iz Bosne i Hercegovine utvrđuje sve uvjete pod kojima se to iznošenje može izvesti, rok za povrat u Bosnu i Hercegovinu, kao i zaduženja pojedinih organa i institucija na osiguranju tih uvjeta, te o tome obavještava Vladu Federacije, nadležnu službu sigurnosti, carinsku službu Bosne i Hercegovine i javnost.

VI

Stavljaju se van snage svi provedbeni i razvojni prostorno - planski akti u

dijelu u kojem su u suprotnosti sa odredbama ove odluke.

VII

Svako, a posebno nadležni organi Federacije Bosne i Hercegovine, kantona, gradske i općinske službe suzdržat će se od poduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu oštetiti nacionalni spomenik ili dovesti u pitanje njegovu zaštitu.

VIII

Ova odluka dostavit će se Vladi Federacije, federalnom ministarstvu nadležnom za prostorno uređenje, nadležnoj službi zaštite naslijeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine i općinskom organu uprave nadležnom za poslove urbanizma i katastra, radi provedbe mjera utvrđenih u tač. II – VII ove odluke, te nadležnom općinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

IX

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom, koje je dostupno na uvid zainteresiranim licima u prostorijama i na web stranici Komisije (www.kons.gov.ba).

X

Prema članu V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Komisije su konačne.

XI

Ova odluka stupa na snagu narednog dana od dana objavljivanja u «Službenom glasniku BiH».

Ovu odluku Komisija je donijela u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Martin Cherry, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović i Ljiljana Ševo.

Predsjedavajući Komisije

Dubravko Lovrenović

Broj: 05.1-2.3-77/11-33
21. novembra 2011. godine
Sarajevo

O b r a z l o ž e n j e

I – UVOD

Na osnovi člana 2. stav 1. Zakona o provedbi odluka Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, „nacionalni spomenik” je dobro koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila nacionalnim spomenikom, u skladu sa čl. V. i VI. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine (»Službeni glasnik BiH«, broj 33/02), sve dok Komisija ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za što ne postoji vremensko ograničenje i bez obzira da li je za dotično dobro podnesen zahtjev.

Kulturno-obrazovna ustanova Narodni univerzitet Glamoč podnijela je 25.06.2007. godine prijedlog/peticiju za proglašenje Kasnoantičke bazilike u selu Vrba, općina Glamoč, nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine

U skladu sa odredbama Zakona, a na osnovi člana V stav 4. Aneksa 8. i članka 35. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Komisija je pristupila provedbi postupka za donošenje konačne odluke za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom.

Izjava o značaju dobra

Područje rimskog municipijuma Salviuma, na kojem se nalazi današnje selo Vrba, pet kilometara jugoistočno od Glamoča, ima izvanredan arheološki značaj. Ni na jednom drugom mjestu u Bosni ne nalaze se slični dokazi koji ilustriraju način života lokalnih (ilirskih) stanovnika iz perioda romanizacije do perioda migracije Slavena i Avara na Balkan u 6. stoljeću. Spomenik sadrži nekoliko nadgrobnih spomenika i arhitektonskih ulomaka, čiji stil i sadržaj ukazuju na vidove autohtone materijalne kulture koja inače ostaje nepoznata ili slabo poznata, poput urbanizacije njihovih naselja, a naročito malih gradova ili borgata (sela) kao ovdje u Vrbi. Područje sadrži i značajne ostatke ranokršćanske crkve sagrađene da bi služila gradu, projektovane po uzoru na rimsku baziliku. U starijoj fazi, bazilika u Vrbi, bila je manja crkva dvoranskog tipa (naos i narteks sa prezbiterijem) koja je u 5. i poč. 6. st. na sjevernoj strani proširena prigradbenim prostorijama za baptisterij, konsignatorij i memoriju.

II - PRETHODNI POSTUPAK

U toku vođenja postupka izvršen je uvid u:

- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući opis, arhitektonski snimak i fotografije;
- uvid u sadašnje stanje dobra;
- kopiju katastarskog plana;
- zemljišno-knjižni izvadak;
- historijsku, arhitektonsku ili drugu dokumentarnu građu o dobru, koja je data u opisu korištene dokumentacije u okviru ove odluke.

Prema odredbi člana V stav 2. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir

u Bosni i Hercegovini i člana 37. Poslovnika o radu Komisije, prije donošenja konačne odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom, Komisija će pružiti mogućnost vlasniku predloženog nacionalnog spomenika, podnosiocu peticije, institucijama nadležnim za očuvanje naslijeđa, stručnim i naučnim institucijama, stručnjacima i naučnicima, kao i drugim zainteresiranim licima da iznesu svoje stavove. U skladu s tim, Komisija je dopisom broj: 05.1-35.2-8/11-225 od 02.11.2011. godine, zatražila dostavljanje dokumentacije i stavova u vezi proglašenja Kasnoantičke bazilike na Vrbi¹, općina Glamoč, nacionalnim spomenikom BiH od: Općine Glamoč, Službe za imovinsko-pravne odnose i katastar i Zavoda za zaštitu spomenika u sastavu Federalnog ministarstva kulture i sporta. Nakon toga, Komisiji je dostavljena sljedeća dokumentacija:

- dopisom broj 07-40-4-2868/07, od 29.08.2007. godine, Zavod za zaštitu spomenika u sastavu Federalnog ministarstva kulture i sporta, obavijestio je Komisiju da je dobro „Kasnoantička bazilika na Vrbi“, općina Glamoč, bila evidentirana, ali ne i zaštićena od strane Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa BiH, te je dostavljena fotokopija osnove bazilike.
- dopisom broj D-265/2011, od 23.11.2011. godine, Franjevački muzej i galerija gorica Livno dostavio je kopiju Potvrde o preuzimanju rimskih i ranokršćanskih spomenika s lokaliteta Vrba u Glamoču, 6.lipnja 2005. godine, kojom potvrđuju da su spomenici smješteni u istom.

Na osnovi uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje dobra, utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija

Nacionalni spomenik se nalazi na lokaciji koja obuhvata k.č. 1504, posjedovni list broj 375, k.o. Jakir (8), općina Glamoč, Federacija BiH, Bosna i Hercegovina.

Bazilika je ležala na sjeveroistočnom rubu antičkog naselja na Borku (katastarski naziv *Majdanište*), na niskoj diluvijalnoj terasi uz rub polja, na parceli Borak-Grm (šuma i pašnjak), vlasništvo braće Rade i Gavre Belenzada.¹ Na zapadnoj strani do ove parcele, tj. uz zapadnu fasadu bazilike, na parceli „*Marijina njiva*“ (širi pojam *Kamenice*) nalazilo se i groblje antičkih stanovnika ovog naselja. S“*Marijine njive*“ potječu i dva otprije poznata nadgrobna spomenika (po obliku cipusa), koji su smješteni u pravoslavnu crkvu Sv. petra i Pavla, u istočnom dijelu Borka. Antičkih grobova bilo je, vjerovatno, i na potezu njiva *Kaldrme*, uz rimski put koji je prolazio južnim rubom antičkog naselja, nekih trideset do pedeset metara sjevernije (i paralelno) od savremene (asfaltne) ceste.

Kasnoantička bazilika, smještena je u Glamočkom polju, selo Vrba, lokalitet Borak. Udaljena je oko 5 km jugoistočno od Glamoča, na geografskoj dužini 44°01'03.20, geografskoj širini 16°53'48.32" i nadmorskoj visini od 903 m.

Historijski podaci

Municipium Salvium

Delmatski municipium *Salvium* na tlu današnje Bosne, nalazio se na Glamočkom polju, a sva je prilika da mu je pripadalo i susjedno Livanjsko polje,

¹ Ivo, Bojanovski., *Kasnoantička bazilika u Vrbi na Glamočkom polju*. 1981, str. 195.

koje leži na nešto nižoj nadmorskoj visini, po svoj prilici jedinstvena plemenska oblast i u predrimsko doba. Glamočko se polje smjestilo između visokih planina Golije i Staretine na jugu (dijele ga od Livanjskog polja), Šatora na zapadu, te Vitoroge (Hrbljine) i Cincara na sjeveru. Oba su polja bila dobro naseljena, s brojnim gradinskim naseljima (*castella, oppida*), od kojih su neka bila u funkciji i u rimsko doba. Etnički teritorij Delmata dopirao je na sjeveru sve do vododjelnice, na liniji koju čine Vitoroga, Cincar, Ljubuša i Vran, na kojem se i završavalo područje Delminija, a gdje su Delmati graničili sa zadinarskim plemenima, što ih Strabon smatra panonskim. Uz sjeverozapadnu granicu bili su im Dicioni i Sardeati, na sjeveru i na istoku Mezeji i Desitijati i druga manje poznata i manja plemena.²

Pokazalo se da veliki broj dekurijskih natpisa bez imena municipija, iz više naselja dvaju susjednih kraških polja, zahtijeva i drukčiji prilaz rješavanja problema municipaliteta na ovome prostoru. Potrebna je prije svega dublja analiza svih elemenata (arheoloških, epigrafskih i hodoloških) ovog, vrlo kompleksnog problema.

Na Glamočkom polju je municipij potvrđen na tri natpisa iz Podgradine³, u stvari iz Vrbe, kojoj je pripadala i nepuni kilometar udaljena Podgradina. Ni na jednom natpisu iz Vrbe nema imena municipija. Rimski spomenici iz Podgradine ponekad su dovučeni iz susjedne Vrbe.

Iz Halapića, odakle inače potječu brojni votivni natpisi, među njima i beneficijarski, nema natpisa municipalnog sadržaja. Iz toga je još Sergejejski opravdano zaključio da je municipij najvjerojatnije ležao ondje gdje su nađeni i spomenici koji ga spominju. Lokalizaciju municipija na Glamočkom polju u Vrbu prihvatili su A. Pašalić, G. Alföldy i J. J. Wilkes. Prema navedenim autorima, municipium u Vrbi (Podgradini) identičan je s municipijem Salvipm epigrafskih spomenika, što su potvrdila i arheološka i "hodološka istraživanja". Municipalni centar Salvium, po kojem se naziva i njegov teritorij, ležao je na diluvijalnoj terasi Borak u njivama sela Vrbe, na cesti Glamoč-Livno, nekih pet do šest kilometara jugoistočno od Glamoča, današnjeg administrativnog centra ovog kraškog polja sa srednjom nadmorskom visinom od oko 920 m. Kao ni Delminium, ni ovaj gradić nije bio na magistralnoj cesti, nego na regionalnom putu koji ga je povezivao s Livnom. Gradić se razvio pri polju, u ravnici - na rimski način, ali ipak s autohtonim sadržajima. Iako su njegovi ostaci već odavna iskrčeni (odatle katastarski naziv Majdanište), dosadašnji arheološki nalazi ipak pružaju dobar presjek kroz materijalnu i duhovnu kulturu gradića. Istraživanja kasnoantičke bazilike na Borku (1974—1976) dala su dobar uvid u vjerska shvatanja i životna nastojanja njegovih stanovnika, pretežno zanatlija, klesara, zidara, lončara, kazandžija i drugih, koliko se to po materijalnim ostacima moglo utvrditi

Na brojnim sepulkralnim spomenicima iz rimskog doba (2. do 4. st.), koji su kao spolija bili ugrađeni u baziliku, ogleda se napola romanizirani svijet gorštaka koji su uspješno asimilirali tekovine rimske civilizacije i culture, ali su i dalje ostali duboko vezani za domaća vjerovanja i običaje, kako to pokazuje i njihova nošnja, nakit i frizura (muškarci kratke kose, ponekad i s bradom, ogrnuti u ogrtače, katkad sa svitkom u rukama; žene u domaćoj nošnji s maramom na glavi, uredno počesljane kose, s velikim pektoralom na prsima).⁴

Očito je da se i ovdje pod rimskom formom kriju domaći sadržaji, pa sve to

² Ivo, Bojanovski. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Sarajevo, 1988, 233.

³ Ivo, Bojanovski. *Nav. dj.*, Sarajevo, 1988, 235.

⁴ Ivo, Bojanovski. *Nav. dj.*, Sarajevo, 1988, 236.

pokazuje da je na Glamočkom polju i pored snažnog utjecaja romanizacije, sačuvao bujan život domaćeg (ilirskog) elementa još u 3. i 4. st., pa i kasnije, sve do seobe naroda. Ovo je ujedno i prvi put da smo na jednom mjestu dobili tako vrijedne podatke o domaćem stanovništvu u rimsko doba. Stil i sadržaj ovih spomenika ilustriraju per analogiam i onaj segment autohtone materijalne kulture koji nam je, inače, ostao nepoznat (ili manje poznat), kao što je urbanizam njihovih naselja, napose gradića (u stvari borgata), kakav je bio i gradić u Vrbi.

Gradić je zauzimao oko 15 hektara prostora. D. Sergejevski je na Borku locirao varošicu (borgata) od nekoliko desetina, po njegovu mišljenju, kamenih kuća (vjerovatnije je ipak da je tu u gornjim dijelovima zgrada prevladavalo drvo), jer su se kuće gradile od domaćeg, pretežno laganog materijala, što se zbog šumskog bogatstva na Glamočkom polju održalo do danas. Našlo se vrlo malo crijepa i opeke, a prilično muljike (lapora), vjerovatno iz kamenih temelja. Naselje se razvilo pored jakog vrela u blizini Han Vrbe, jednog od najjačih, na inače suhom Glamočkom polju. S vremenom je gradić prihvatio i neke rimske urbane sadržaje, kao što su groblje i hram rimskim bogovima, zidan na rimski način, a svakako i tabernu (gostionica) pored puta, koji je prolazio zapadnom stranom naselja. U kasnijoj je antici na Gradini iznad Podgradine, gdje je u predrimsko doba bio utvrđeni ilirski oppidum, bila podignuta jaka utvrda.⁵

Gradovi u unutrašnjoj Dalmaciji bili su manji, negdje između 10 i 20 ha površine. Možemo zamisliti da su kuće s malim radionicama ležale u vrtovima i da su to bile prizemne građevine; sudeći po dosta pravilnom arealu, da se koliko-toliko vodilo računa i o pravilnom rasporedu, vjerovatno s pročeljima prema ulici, odnosno cesti. Takvo naselje u nastajanju svoj gradski status duguje više municipalnim prerogativima nego urbanoj strukturi i svom izgledu. Tome valja dodati i kršćanski kulturni centar na parceli Borak - Grm (šuma i pašnjak), zvani. Borak.

Lokalizaciju Salviuma u Vrbu opravdavaju, dakle i arheološki nalazi. Slično je utvrđenje bilo sagrađeno i u današnjem Halapiću, oko pet kilometara sjeverozapadno od Glamoča, na mjestu gdje je preko Golije i Staretine izlazila itinerarska cesta iz Livanjskog polja. Ovuda je prolazio putnički promet između juga i sjevera, u stvari primorja i Panonije, pa po količini nađenog rimskog novca Halapić stoji daleko iznad ostalih lokaliteta Glamočkog polja. Tu se razvila i putna stanica *Salviae* (It. Ant., 269, 4), sa stanicom konzularnih beneficijara i hramom Jupiteru. Uglavnom su to spomenici (votivni, sepulkralni i arhitektonski) rimskog stila i sadržaja. Odatle nema dekurionskih natpisa, ali su česte posvete Jupiteru, od kojih su neke postavili konzularni beneficijari, dakle, sudionici oficijelnog kulta, ali je nađeno i nekoliko votivnih reljefa Silvana i Dijane. Čini se da je jedno svetište domaćih bogova bilo i u Halapiću, a po jedno u Vrbi i u Busiji u Glamoču. Poštivanje domaćih bogova, ali već prožeto rimskim vjerskim elementima, sačuvalo se najmanje do 5. st., kada već imamo sve manje spomenika i natpisa. Ova se bazilika po malim kapitelima, koji su bili otkopani prilikom probnog iskopavanja (1931. g.), datira u 6. st., a čini se da je bila podignuta na ruševinama (starog) rimskog hrama.⁶

Brojna predrimska naselja (evidentirane su 34 gradine) nastavila su život i u rimsko doba. Na nekim su pronađeni i ostaci bedema zidanih u malteru (Rajičke, Zajaruga, Ozren, Dolac, gradina Šiljak, Skucani, Dragnjić-Blagodija), što ukazuje da su na njima, vjerovatno u samim počecima, Rimljani imali manje utvrde. U rimsko

⁵ Ivo, Bojanovski. *Nav. dj.*, Sarajevo, 1988, 237.

⁶ Ivo, Bojanovski. *Nav. dj.*, Sarajevo, 1988, 238.

se doba život počeo postupno spuštati u polje, ali od tih ruralnih naselja, vjerovatno raštrkanog tipa, koji je tipičan za pastirske narode, nije se sačuvalo ništa. Tek se po skromnim nalazima može zaključiti da su naselja u Rajičkama (Mladeškovci), Glavicama, Glamoču i Podgradini, te ona u Hasanbegovcima, Isakovcima i Šumnjacima (uz put prema Rorama i Prekaji) postojala i u rimsko doba. U tri posljednja nađene su i supstrukcije rimskih građevina, možda od vila rustika. Gradina u Podgradini i Gradac u Halapiću, možda i Gradina u Rajičkama (Mladeškovci), u kasnoj antici bile su utvrđene kao zbjegovi.

Rimljani su već 20. g. n. e., još u vrijeme Dolabeline uprave Dalmacijom (P. Dolabella legato pro praetore), izgradili preko Glamočkog polja cestu (to je bila cesta a colonia Salonitana ad fines provinciae Illyrici duga CLXVII millia passus).⁷ Vodila je, čini se, pravcem Livno – Kruzi – Dolac- Skucani – Isakovci – Mladeškovci - Mliništa i dalje na sjever, dakle sjeveroistočnim podgorjem, podovima iznad polja. U pitanju je strategijska cesta iz vremena okupacije i pacifikacije. Nešto kasnije će ovu komunikaciju zamijeniti druge dvije, na kojima će se u žarištu prometa i trgovine naći dva najznačajnija urbana (pseudourbana?) naselja Glamočkog polja, *Vrba* (*Salvium*) i *Halapić* (*Salviae*), prva na putu Livno - Glamočko polje, a *Salviae* na itinerarskoj cesti Salona—Servitium (Itin. Ant.).

Prvi konkretniji rezultati romanizacije, koliko se taj proces po epigrafskim izvorima može pratiti, potječu iz Hadrijanova doba, dakle u vrijeme kada je i Delminiju data koncesija rimskog građanskog prava.

Prema logici društveno - političkog i administrativnog razvitka, u municipij je moglo prerasti samo autohtono naselje na višem stepenu romanizacije, jer se samo indigena civitas (o postojanju plemenske, odnosno peregrinske civitas nema ovdje formalnih potvrda) mogla transformirati u status municipija. U takvoj municipalnoj zajednici vladajući sloj građana čine domaći imućniji ljudi (tzv. *piccola borghesia* ili zemljišna aristokracija). Od svih naselja na Glamočkom polju najbolje je uvjete imalo upravo ono u Vrbi, dok se u Halapiću susrećemo više s naseljem rimskog tipa. Centar municipija bio je, dakle, u Vrbi (*Salvium* u užem smislu), dok je u Halapiću, kako smo vidjeli, bila putna stanica *Salviae*. *Salvium* je autonomni status - sudeći po onomastičkim potvrdama - dobio od Hadrijana, a ne od Vespazijana.

Dakle, u ovom planinskom području dugo su se čuvale tradicionalne institucije (jezik, antroponimija, vjera, umjetnost, nošnja, način stanovanja i zanimanje itd.), mada je ovo područje još od 1. st. novoizgrađenim komunikacijama bilo integrirano u rimski sistem cesta i rimsku upravu, te time preko Salone bilo otvoreno utjecajima iz Italije i drugih oblasti Carstva. Sve do 4. st. na brojnim natpisima se nalazi bogati repertoar domaćih imena.

„Stari“ bogovi pomalo iščezavaju tek s kristijanizacijom, koja i ovdje počinje negdje u drugoj polovini 4. stoljeća. Prvi hramovi podignuti su u 5. st. (Vrba, Glavica). Na Glamočkom polju otkopane su dvije bazilike: u Vrbi i Glavicama.

Prva tri stoljeća kršćani nisu gradili posebne hramove, jer su obrede slavili na bilo kojem mjestu pogodnom za okupljanje. Od Konstantinova doba okupljaju se u prostranim dvoranama zv. *ecclesia* (crkva), po ugledu na rimske (gradske) bazilike.

U starijoj fazi, kako se to vidi na bazilikama u Vrbi i Glavicama, bile su to manje crkve dvoranskog tipa (naos i narteks sa prezbiterijem) koje su u 5. i poč. 6. st. na sjevernoj strani proširene prigradenim prostorijama za baptisterij, konsignatorij i memoriju. Bazilika u Vrbi bila je gradska crkva, ali i sepulkralna, jer se uz nju, čini se, nalazilo groblje (ili bar jedan njegov dio) još u pretkršćansko

⁷ Ivo, Bojanovski. *Nav. dj.*, Sarajevo, 1988, 239.

doba. Bazilika u Glavicama je ruralna crkva, koja također pripada bosanskom, tj. naronitanskom tipu rane crkve, karakterističnom ne samo za unutrašnjost provincije. Sve tri crkve imale su nužni kameni namještaj, menzu, pergolu, stubove s kapitelima, impost-kapitele i drugo. U Isakovcima, selu na istočnom rubu polja, djelimično su otkopani temelji građevine koja bi također mogla biti crkva, ali se po zidovima od tesane muljike (muljika, lapor je mnogo upotrebljavan u rimsko doba kao građevinski materijal, a njome obiluje Glamočko polje) ne može pobliže odrediti kada je izgrađena. Iz Isakovaca, naselja koje se, izgleda, nalazilo na Dolabelinu drumu iz 20. g. n. e. potječu i dvije monumentalne stele, a nalazilo se češće i rimskog novca, što upućuje na postojanje neke manje aglomeracije.

U crkvenom organizacijskom pogledu Salvium (kasnoantički Sahiaticum), koji je dotad pripadao salonitanskoj biskupiji, bio je 533. g. dodijeljen novoosnovanoj biskupiji u Ludrumu (Biskupija kod Knina?).⁸

2. Opis dobra

Arhitektura bazilike bila je dosta dobro očuvana u horizontalnom smislu.⁹ Zidovi su bili očuvani od 30-70 cm visine, najčešće oko 50 cm, iznad poda. U nivou poda bio je sačuvan jedino zid koji je odvajao naos i narteks od sjevernih prostorija. Položaj objekta između obrađivanih njiva jako je otežavao iskopavanje i kretanje.

Bazilika u Vrbi spada među veće objekte ove vrste na području BiH (28,50 x 19,10 m). Tipološki pripada tzv. *bosanskom tipu crkvene građevine*, koji susrećemo u unutrašnjosti provincije, kao najčešći tip kulturnih građevina 5. i 6. stoljeća.¹⁰ Takvih crkava bilo je i na velikim zadinarskim (kraškim) poljima.

Kasnoantičke bazilike u Bosni i Hercegovini imaju nekoliko zajedničkih osobina, koje se mogu smatrati i tipičnima. Sve su relativno manjih dimenzija, gotovo kvadratične, s nizom pobočnih prodorija, tako da je prostor za vjernike bio manji.¹¹ Građene su uglavnom neuredno, od spolija sa starijih građevina i poganskih nadgrobnih spomenika. Bile su obično orjentirane u pravcu istok-zapad. Tlocrti ovih bazilika niti u jednom slučaju ne pokazuju pravilnost.

Bazilika u Vrbi je, u stvari, bila dvoranska crkva, po dubini podijeljena u tri dijela: *narteks* (E), *naos* (F) i *prezbiterij*, odnosno *sanktuarij* (G), koji se na istočnoj strani završavao polukružnom apsidom. Na sjevernoj strani bile su smještene pomoćne prostorije (A;B;C;D), među kojima i krstionica (C,C1) s izdignutom „kamenicom“ za krštavanje, dimenzija 1,60x1,20 m. U tom redu nalazili su se još *protezis* (ili *pastoforij* ?) (A), i, vjerovatno, *konsignatorij* (B), dok je prostorija „D“, o kojoj nije bilo podataka, jer je bila potpuno iskrčena, mogla poslužiti kao memorija (?). Da je ova prostorija postojala zaključuje se po jakim blokovima muljike iz sjevernog temelja i po podacima vlasnika parcele da je na tom dijelu oranjem i radom bagera iskrčen zid. Sve sjeverne prostorije ležale su za jedan metar nižem nivou od nivoa naosa. Cijeli sjeverni zid pomoćnih prostorija bio je fundiran na nivou polja, pa je stoga najvećim dijelom bio izoran. Postojanje ovog zida potvrđeno je i po ostacima maltera i kamena, a posebno po blokovima muljike na koje se oslanjao. Šest takvih blokova na površinu je izbacio traktor. Ovakav način postavljanja temelja tipičan je u unutrašnjosti za kasnu antiku, a susreće se i na bazilici u Glavicama (Glamočko

⁸ Ivo, Bojanovski. *Nav. dj.*, Sarajevo, 1988, 244.

⁹ Ivo, Bojanovski. *Kasnoantička bazilika u Vrbi na Glamočkom polju*. 1981, str. 197.

¹⁰ Ivo, Bojanovski. *Kasnoantička bazilika u Vrbi na Glamočkom polju*. 1981, str. 197.

¹¹ Đuro, Basler. *Kršćanaska arheologija*, Mostar, 1990, str. 83.

polje). Sjeverne prostorije stradale su zbog svog niskog položaja na nivou polja i bile su oštećene od oranja sve do podnice, pa se na toj strani nisu mogli odrediti eventualni otvori u zidovima, osim stepenica koje su iz krstionice - pored piscine-vodile u naos (F). Bazilika u Vrbi pokazuje izvjesnu osobitost tlocrta po položaju đakonikona (sakristije) s južne strane prezbiterijske (H), što je u svakom slučaju bilo funkcionalno rješenje.

Najveći dio kulturnog prostora zauzimali su prostrani naos (F) i narteks (E), ukupno 18,65x11,80 m. Međutim, situacija u narteksu nije bila potpuno jasna, jer je i on prilično stradao. Čini se da je narteks bio odvojen od naosa pregradom, koja se vrlo slabo očuvala. Naime, u naos se ulazilo preko praga u narteksu i dvije stepenice u naosu, a između njih je otkopan slab trag poprečnog zida (ili samo pregrade?) koji je bio širok 70 cm. Napose je bila nejasna situacija kod ulaznih vrata na zapadnoj fasadi, gdje je na dubini od 1,50 metar, ispod nivelete poda, otkopan prag, kojeg nema uz zapadna vrata. Probna sonda (1,5x1,5 m) na ovom mjestu, otkrila je masovnu grobnicu bez arhitekture, u sjeverozapadnom kutu narteksa, s najmanje petnaest skeleta. Dobija se dojam da su skeleti polagani bez reda, a ležali su na dubini od 0,90 do 1,40 m ispod poda. S ljudskim kostima bile su pomiješane i životinjske. U grobnici su nađena četiri keramička lonca, koja po obliku i fakturi odgovaraju ranoj slavenskoj keramici. Pojedinačnih naknadnih ukopa nađeno je na više mjesta. Vjerovatno je bazilika već tada bila porušena, pa su se ukopi vršili oko ruševina.

Međutim, time nije objašnjena funkcija praga na dubini od 1,50 m ispod ulaza u narteksu. Vjerovatno je ispod ulaza u baziliku prvobitno bila ugrađena grobnica na svod, ali se njena arhitektura urušila ili uništila ukopima.

Crkveni pod u naosu i narteksu, sastojao se od betona (estriha) u dva nivoa, što je obilježavalo dvije faze objekta: donji kvalitetniji od signinskog maltera na sloju šljunka i gornji debljine 17 cm, od krečnog maltera, također na sloju šljunka (kaldrma). Ista situacija je bila i u pomoćnim prostorijama (B,C).

Apsidalni prostor s menzom, sanktuarij, uglavnom je bio dobro očuvan u nivou poda, koji je u odnosu na nivo istog, u naosu bio izdignut za 35 cm. Oble baze za stubove menze, također su bile sačuvane, dok je prostor za *sepulcrum* bio samo obilježen; nađena je kamena ploča, a ispod nje (samo) zemlja crnica. Uz oblinu apsida, čiji je veći dio stradao od kasnijih ukopa, s južne strane, sačuvala se klupa za svećenike (*subsellium*) i dio katedre. Sjeverni segment apsida, zbog navedenih ukopa, očuvao se samo u temeljima. Sanktuarij je od ostalog dijela prezbiterijske bio odijeljen oltarnom pregradom, koja se naslanjala na dva četvrtasta stuba. Pluteji se nisu očuvali, ako ih je i bilo, prezbiterijske je od naosa bio odvojen ogradom, širine 30 cm, koja se na krajevima završavala ojačanjima. Iz prezbiterijske su vodila vrata u prostoriju južno od apsida (H), koja je bila podignuta za 50 cm, a služila je kao đakonikon.

Zidana grobnica u prostoriji B, nalazila se u jednoj od sjevernih prostorija (B), po svemu sudeći u konsignatoriju. Raka je bila oblika sanduka, koji je sa sve četiri strane bio obložen dobro obrađenim pločama, debljine 9 cm. Na kraćim stranama ploče su bile utorene u one koje su pokrivala duže strane. Pod je također bio pokriven pločama, a pod glavom i nogama pokojnika nađeni su kameni „jastuci“ kao oslonac istih. Dužina grobnice iznosila je 2,00, širina 0,50 i dubina 0,735 metara. Grobnica je bila orijentirana po pravcu sjeveroistok-jugozapad, a u njoj je bila pokopana samo jedna osoba. Uz skelet je nađena samo jedna fibula s povijenom nogom, i to u visini desnog ramena pokojnika. U istoj prostoriji (B), u njenom jugozapadnom dijelu, nađena su dva nepravilna kamena bloka od muljike, kojima se

nije mogla odrediti namjena.¹² Nepravilnosti su zamijećene i na nekim drugim pozicijama, tako je npr. zid između prostorija B i C postavljen ukoso, a ne pod pravim uglom. Ovakve divergencije su neobične i rijetke, te bi ukazivale na nedostatak graditeljske vještine u odnosu na klasično doba („slične nepravilnosti su zapažene, na primjer, na bazilici u dabravinama“).¹³

Pojedini dijelovi su ipak bili korektno i kvalitetno izvedeni. Takav je bio cijeli prostor prezbiterija sa subselijama, baptizmalna piscina u baptisteriju, grobnica u prostoriji B. Kvalitetna je bila i sama struktura zidova, iako izvedena na kasnoantički način (*structura incerta*) od ljutog lokalnog vapnenca razne veličine i nepravilnih oblika, s ponegdje ubačenim fragmentima spolije od mekanog kamena. Žbuka je bila očuvana mjestimično u apsidi, naosu, u prostorijama B i C, a bila je smiješana od gašenog kreča, sedimentnog pijeska i malog udjela usitnjene opeke.

Kameni namještaj bazilike¹⁴

Po relativno skromnim ulomcima arhitektonske plastike, reklo bi se da je bazilika bila siromašno opremljena kamenim namještajem. Iskopan je veći broj ulomaka od miljevine, za koje se može pretpostaviti da su pripadali opremi same bazilike. Među njima je osam fragmenata ukrašenih znakom latinskog križa (*crux capitata*), više većih i manjih segmenata od stubova raznih promjera (16,18 i 20 cm), ulomci pragova, konzola, doprozornika i drugih elemenata. Također, nađeno je sedam ulomaka oltarne menze i više fragmenata njenih nogara, među kojima su bile tri s neobičnim geometrijskim (lisnatim?) ornamentom po cijeloj (?) površini.

1. Dva ulomka impost-kapitela izrađena od muljike. Kapiteli ukrašeni križem latinskog oblika s ojačanim vrhovima.
2. Dva ulomka pilasta, od mekog kamena, također ukrašeni latinskim križem. Pilasti su prepolovljeni u dva dijela. Na jednom je iznad križa uklesan ornament astragala. Nađeni su u naosu i vjerovatno pripadaju oltarnoj pregradi.
3. Ulomci od oltarne menze, nađeni su na raznim mjestima unutar bazilike (C,E,G). Čini se da šest ulomaka pripada istoj menzi (debljine 5,5 cm), a sedmi (eventualno) drugoj (debljine 5,3 cm). Tri ulomka se uklapaju u format 47x37 cm, ali se pune dimenzije ploče nisu mogle izmjeriti.
4. Nogari menze, oblog presjeka, oko 18 cm presjeka. Svi su nađeni u prostoru apsida, ukupno šest ulomaka, tri s geometrijskim motivom, a tri s kružnom profilacijom.
5. Deset ulomaka od tijela stubova, različitog promjera, nađenih u različitim prostorijama bazilike, neki možda pripadaju oltarnoj pregradi. Nađeno je i dvadesetak sitnijih fragmenata od stubova i dva ulomka polustubova.
6. Četiri ulomka pragova s utorom i bez njega.
7. Više ulomaka nepoznate namjene.
8. Na lokalitetu je ostalo i šest velikih blokova muljike iz temelja sjevernog zida.¹⁵

Daleko su brojniji fragmenti antičkih, pretežno nadgrobnih spomenika koji su ugrađivani u baziliku kao materijal¹⁶:

¹² Ivo, Bojanovski. *Kasnoantička bazilika u Vrbi na Glamočkom polju*. 1981, str. 201.

¹³ Ivo, Bojanovski. *Kasnoantička bazilika u Vrbi na Glamočkom polju*. 1981, str. 201.

¹⁴ Kameni namještaj bazilike smješten je u Franjevačkom muzeju i galeriji Gorica u Livnu.

¹⁵ Ivo, Bojanovski. *Kasnoantička bazilika u Vrbi na Glamočkom polju*. 1981, str. 204.

¹⁶ Ivo, Bojanovski. Noviji rimski epigrafski nalazi s Glamočkog polja (Epigrafski nalazi iz Vrbe I Podgradine).

1. Ulomak nadgrobnog spomenika, srednji dio titulusa. Od natpisa su sačuvani početni dijelovi od četiri retka. Visina ulomka 43 cm, širina 18 cm i debljina 22 cm. Slova su pravilna, visoka 4 cm: N

NAI
ATRI C
AEL RV
ESO ET

Natpis nije stariji od kraja 2. stoljeća.

2. Ulomak nadgrabnog natpisa, lijeva strana. Visina 29, širina 14 i debljina 16 cm. Parcijalno se sačuvalo šest redova natpisa. Tekst je uništen na gornjoj i donjoj strani i s desne strane. Visina slova iznosi 4 cm. Kapitalno pismo ranog Carstva, dosta nekorektno uklesano:

IIAVR
ONIS
TISSIM
RLN

3. Ulomak nadgrobnog spomenika s natpisom. Visina 27, širina 33, debljina 10 cm. Širina titulusa 23,5 cm. Visina slova je 3,5 cm:

AV
LI.CATO
NICON.ET
NEPOTI.AN
XXX.ET.DAS
O.AN.XXV

4. Poklopac sanduka za pepeo s desnim polukružnim akroterijem. Visina 18 cm, širina 17 cm i debljina 23 cm. Od natpisa se sačuvala samo sigla M od formule D(is) m(anibus). Visina slova M je 5 cm.

5. Ulomak nadgrobnog spomenika (stele). Donji dio stele, i to lijeva strana, s ornamentiranim rubom i dijelom titulusa. Visina 40 cm, širina 29 cm i debljina 20 cm. Visina slova je 5,2 cm. Od natpisa su se sačuvala po 3 slova u retku, i to na početku retka:

INO
E AN
SAT
NVS
NTIB
NTI
PO

6. Ulomak nadgrobnog natpisa, desna strana, s dijelom profila. Visina ulomka 15 cm, širina 25,5 cm i debljina 16,5 cm. Visina slova je 5,2 cm:

ONI

FIIL.

7. Ulomak nadgrobnog natpisa iz sredine, pri samom kraju. Visina 21,5 cm, širina 20,5 cm i debljina 10 cm. Pozadina je odbljena. Visina slova 5,2 cm:

S
VERUN
NDV

8. Desna strana nadgrobnog spomenika s natpisom. Sačuvana je i desna strana profiliranog okvira. Visina 35 cm, širina 33 cm i debljina 17,5 cm:

LOTIUS
.TITVS
VS.MA
RAE BENE
POSVE

9. Gornji dio nadgrobnog spomenika, prepolovljen u dva dijela koji idu skupa. Na lijevoj strani ornament palmete, a do nje tordirani stub s lisnatim kapitelom. Desno u titulusu je natpis. Visina ulomka je 21 cm, širina 37 + 18,5 cm i debljine 20,7 cm. Širina titulusa je 30 cm. Visina slova 2,7 cm:

AEL.. S .FEROX
ET . A IA . PLATNO

10. Gornji dio nadgrobnog spomenika, s dva titulusa. Povišeni dio između lijevog i desnog titulusa je otučen. Sam spomenik je odsječen na lijevoj, desnoj i donjoj strani. Time je propao veći dio natpisa. Visina fragmenta je 27 cm, širina 41 cm i debljina 17 cm. Visina slova: lijevo 5 cm, nadesno 3,8 cm. Razmak između desnog i lijevog dijela natpisa je 15,5 cm:

CF SATV
ARNE SEN
N.LET RNE
S

11. Fragment natpisa s nadgrobnog spomenika, i to iz sredine natpisnog polja. Ulomak je odbijen sa svih strana. Visina 19 cm, širina 14 cm i debljina 9,0 cm. Slova su podjednake veličine (4 cm). Dobro uklesana i dosta pravilna slova:

LESSI
MARIIO
LIBV

12. Ulomak natpisnog polja od lijeve strane nadgrobnog spomenika. Djelomično sačuvan i profilirani okvir. Visina 18 cm, širina 27 cm, debljina 6 cm:

D
AELI

SIR

13. Ulomak nadgrobnog natpisa, desna strana titulusa s profilom i ornamentiranim rubom (lozica s grozdom). Prema debljini fragmenta, u pitanju je stela. Visina 25, širina 41 i debljina 15 cm. Širina titulutsa (sačuvani dio) iznosi 28 cm. Slova su u 1. retku visoka 4,5, a u 2. i 3. retku 4 cm:

CRSSPI
OIVGIPIEN
ODEFV

14. Manji ulomak natpisa nadgrobnog spomenika. Visina 11, širina 20 i debljina 8 cm:

M
NIC

15. Fragment stele ili titulusa s ostacima natpisa. Visina 29, širina 25 i debljina 18 cm:

ALRE
VIVA ET S

16. Ulomak stele s dva portreta. U edikuli su prikazane dvije osobe (polufigure), od kojih lijeva u desnoj ruci ima svitak u znak civiteta. Lijeva strana spomenika je odsječena, a također i njen gornji i donji dio. Od gornjeg figuralnog dijela sačuvala su se poprsja do vrata (bez glava) i veći dio titulusa. Desni rub ulomka je ukrašen lozicom akanta.

Dimenzije fragmenta: visina 54 cm, širina 42 cm i debljina 16 cm. Natpisno polje je veliko 29X30 cm. Sačuvalo se veći dio od prvih šest redaka natpisa. Visina slova je 3 cm, a u posljednjem retku 3,5 cm:

SVRA MVCI
SVPER VIXIT
III MEMO

ERPETV
MVCIA
AN LXV

17. Ulomak desne strane natpisa s profilom, visine 14 cm, širine 16 cm i debljine 5,5 cm. Od natpisa se sačuvalo A . . . / TIC ... Visina slova je 4 cm.

18. U prostoru baptisterija su nađena tri ulomka odbijena sa svih strana:

1. N... / ... CGV... / ...IDI...; visina fragmenta 16, širina 13 i debljina 7 cm; visina slova 3 cm;

2 ISSIM... ANNOR, visina slova 3 cm, a ulomka 10 cm, širina 13 cm i debljina 7 cm;

3 N..., visina slova 3 cm, a fragmenta 8 .cm, širina 4 cm i debljina 8 cm.

19. Ulomak ploče sa profilom na gornjoj strani. Visina 24 cm, širina 12 cm i debljina 8 cm. Od natpisa su se sačuvala samo četiri slova: .. . S / .. .S / .. . TP. U 3. retku možda t(itulum) p(csuit).

20. Ulomak ploče (stola?), visina 40 cm, širina 30 i debljina 10 cm. Pri vrhu ulomka se sačuvao mali dio titulusa (14X6 cm) unutar profilacije, lijeve i donje sa slovima: NTI.

21. Mali ulomak sa svih strana odbijen, visina 5,5 cm, širina 12 cm i debljina 11 cm. Od natpisa se sačuvalo samo TO. Lijepa slova (visina 4,5 cm).

22. Žrtvenik. Izdužena profilirana streha se sačuvala manjim dijelom. Stoga je okrnjen i natpis na desnoj strani, kao i baza. Visina 71 cm, širina 29 cm i debljina 24 cm. Dimenzije natpisnog polja su 34,5X28,0 cm. Slova nisu iste veličine: u 1. retku 3,8 cm, u 2, 3, 4. i 5. retku 3,4 cm, a u 6. 2,5 cm. Slova su dosta nepravilna i plitko usječena, pa natpis djeluje prilično rustično:

IOM
C ORTA
POSV
TI. I
SVRV
VPL

23. Votivni spomenik u obliku kružne baze (plinte) visoke 12 cm. Za ovakovu formu spomenika imamo analogiju iz Bogdašića u Šuici. I u Bogdašićima se radi o votivnom kamenu. Promjer ovog spomenika, oblika mlinskog kamena, iznosio je do jedan metar, ali se tačne dimenzije ne mogu odrediti, jer je razbijen u više komada. Sačuvalo se osam ulomaka, a od toga šest s ostacima natpisa. Natpis teče po vanjskom rubu kamena u dva reda, dok je gornja ploha potpuno prazna. Ne znamo ni kaikav je votivni predmet stajao na ovome kamenu. Visina slova je 4 cm. Širina pojedinih ulomaka s natpisom imosi 25, 64, 17, 28, 21 i 25 cm. Na prvih pet fragmenata čita se neprekinuti tekst natpisa (okrnjen na početku), dok se dio natpisa na šestom ulomku ne uklapa neposredno u tekst:

(I). AV (II) G S P AELI SECVN (III) DVS D
PPR O SALVE SVA ET CO LLGI
(IV) ET VA (V) PRO DA (VI) ANTIS
O ERARIO RVM B MILIAN **uklapa neposredno ju tekst**

Ulomci s plastičnim ukrasima. Iz ruševina bazilike su izvađeni i brojni ulomci plastičnog ukrasa od nadgrobniin spomenika, najčešće od stela, među njima i portreti pokojnika, raznovrsni ornamenti od zabata i rubova, kanelirani i tordirani stupčići edikula i njihovi kapiteli s lisnatim ukrasom i volutama, kao i rubovi stela s vegetabilnim motivima akanta i lozice, palmete i bršljana, često stilizirani, a rjeđe i geometrijski motivi. Najčešći motiv u sredini zabata je ruža (rozeta) s četiri ili pet latica.

Figuralni ulomci:

1. Portret muškarca ogrnutog togom (v. 18, š. 30 i d. 12 cm). Sačuvala se glava i dio

poprsja s odijelom.

2. Ulomak stele s poprsjima muža i žene (v. 36, š. 63 i d. 21 cm). Dobro je sačuvana domaća ženska nošnja. Pokojnik drži u ruci svitak kao znak civiteta. Žena na prsima ima veliki pektoral. Oba lika su bez glava, ali izgleda da ovome spomeniku pripada i jedna ženska glava koja se našla posebno.

3. Figura žene bez glave u narodnoj nošnji s pektoralom na prsima (31X32X22 cm). Žena ispred sebe drži dijete.

4. Muška glava s bradom, fragmentarna (9X21X13 cm).

5. Gornji dio ženske glave s frizurom. Portret je s lijeve strane flankiran stupčićem koji ima lisnati kapitel (v. 24, š. 41,5 i d. 22 cm).

6. Ženska figura bez glave u domaćem odijelu s pektoralom, s desne strane tordirani stub (28X33X19 cm). Obrada je vrlo reljefna.

7. Lik muškarca u košulji (v. 15, 8. 22 i d. 11cm; visina figure iznosi 18 cm).

8. Lijeva strana ženske glave s lisnatim ukrasom iznad figure (v. 18, š. 25 i d. 18 cm).

9. Glava žene s maramom, desna strana, koja pripada portretu pod br. 8 (v. 29, š. 21 i d. 10 cm).

10. Muška glava s kovrčavom kosom, reljefno izražena (v. 26, š. 20 i d. 17 cm).

11. Glava žene s maramom (v. 22, š. 15 i d. 13 cm; visina reljefa je 4,5 cm).

12. Glava žene s maramom, oštećena (v.22, š. 27 i d. 17 cm).

Sitniji nalazi¹⁷

Pokretni nalazi su brojem siromašni, kao i obično u objektima kultne namjene. Nađeno je dosta ravnog i šupljeg stakla, nešto keramike i tri metalna predmeta (fibula, križić i kopča).

Ravno prozorsko staklo razne je debljine, zelenkaste, žućkastozelenkaste i svijetle boje, nađeno na raznim pozicijama u bazilici. *Ulomci šupljeg stakla* potječu iz apsidalnog prostora i krstionice. Pet fragmenata pripada dnu staklene posude, vrlo tankih stijenki, zelenkaste boje s konkavnim udubljenjem na dnu, a jedna noga od fine staklene čaše, zelenkastoplave boje, nešto je deblja. Nađene su i dvije ručice od svijetlozelenog stakla.

Od šest ulomaka *keramike*, tri su od trbuha posude grublje fature, debelih stijenki (8 do 10 mm) i svijetlosmeđe boje (nađeni u prostoriji G). Dva ulomka keramike crne boje pripadaju loncu tipa dolija (dolium), a potječu iz krstionice (C). U apsidi je otkopan ulomak fine keramike s jakim rubom, koji i bojom podsjeća na sigilatu. Sva keramika je rađena na lončarskom kolu.

Mala bronzana fibula s povijenom nogom (dužina 4,5, najveća širina na glavicu 0,8 cm), s profiliranom glavicom i nogom, nađena je u grobnici pored skeleta (B). Ova vrsta fibula tipološki se veže za ranobizantske fibule, a karakteristična je za 6.

¹⁷ Ivo, Bojanovski. *Kasnoantička bazilika u Vrbi na Glamočkom polju*.1981, str. 206.

stoljeće. Češće se nalazi u Saloni i zaleđu, napose u urbanim aglomeracijama. Pripada romaniziranom stanovništvu.

Križić latinskog oblika, od bronzanog lima (5,3x2,9x0,1 cm), bez ukrasa i nepravilnih krakova proširenih prema krajevima. Nađen je u rovu pored sjevernog zida bazilike. Pri vrhu dužeg (gornjeg) kraka križić je bio nitnom zakovan na neku podlogu, te izgleda da se radi o aplikaciji. Ovaj krstoliki nakit se, napose u salonitanskoj regiji, pripisuje domaćem romaniziranom sloju 6. stoljeća, točnije oko 550. godine dalje.

Kružna željezna kopča (pređica), promjera 2,6 cm, s trnom povijenog vrha, iste kulturne provenijencije. Radi se o površinskom nalazu.

Datiranje bazilike

Po tlocrtnoj shemi bazilika u Vrbi pripada longitudinalnom tipu bazilike s istaknutom apsidom. Objekti takve tlocrtno dispoziције, obično s dvije sporedne prostorije (prothesis i diakonikon), u početku su karakteristični za cijelo područje salonitanske metropolije.¹⁸ Glamočko polje, zaleđe Salone, bilo je pod jakim utjecajem Salone još od početka rimske vlasti. Međutim, s vremenom pod utjecajem građevinske prakse i liturgijskih potreba, crkvama se dodaju i neke nove sadržajne i stilske forme, pa se uskoro razvija tip crkve s većim brojem sporednih prostorija, kakav je slučaj i u Vrbi. Ovaj razvijeniji oblik bazilike obično se naziva *bosanskim tipom* ranokršćanske crkve zato što je karakteristična za bosanskohercegovački prostor. U stvari, to je *naronitanski tip bazilike*, jer se takva shema kulturne građevine s većim brojem sporednih prostorija, raspoređenih uz dužu stranu, najprije razvila u Naroni. Ista tlocrtna shema susreće se i u drugim oblastima, po Dalmaciji, Sloveniji, s tom razlikom što je tip u Bosni tretiran nešto rustičnije, napose u ruralnim sredinama.

Pitanje tipologije je u najužoj vezi s datiranjem. Sudeći po analogijama iz Salone (bazilike na Manastirinama i Marusincu), gradnja bazilike nije mogla početi prije druge polovine 5. stoljeća, ako ne i nešto kasnije. Prema mišljenju N. Cambia, ovakav bazilikalni tip došao je do punog razvoja upravo u 5. stoljeću. Takovo datiranje bi bilo u skladu i s postojanjem grobne konstrukcije u prostoriji B, ako je ona integralni dio crkve još iz njene prve faze gradnje, što bi dozvolilo datiranje iste u kraj 5. stoljeća.

Bazilika u Vrbi nema piscinu za krštenje odraslih (to je ovalna „kamenica“ omeđena zidom i uzdignuta iznad poda). Takve piscine nisu bile uobičajene u vrijeme ranog kršćanstva. Po tome se Vrba izdvaja od brojnih baptisterija u Bosni i Hercegovini i cijeloj Dalmaciji, koji imaju piscine ukopane u podnicu.

Fibula i križić sugeriraju datiranje u 6. stoljeće, ali su ovi predmeti mogli dospjeti u baziliku i kasnije.

Bazilika je vjerovatno stradala provalom Avara 597. godine i čini se da nakon toga nije bila više upotrebljavana. Objekat je devastiran i spaljen (tragovi požara u raznim prostorijama).

Arheološka istraživanja u Vrbi, i pored parcijalnosti i nedovršenosti, dala su dobre rezultate i pružila uvid u život na ovom prostoru, tokom punih šest stoljeća. Pomoću nadgrobničkih spomenika i natpisa moguće je pratiti romanizaciju domicilnog ilirskog stanovništva i na taj način imati uvid u duhovnu i materijalnu kulturu u prva četiri stoljeća, a pomoću ruševine bazilike, u koju su negdje u drugoj polovini 5. stoljeća (?), bili ugrađeni sepulkralni i votivni spomenici iz starijeg perioda rimske

¹⁸ Ivo, Bojanovski. *Kasnoantička bazilika u Vrbi na Glamočkom polju*. 1981, str. 206.

vladavine, upoznajemo kulturne i materijalne mogućnosti u Vrbi u 5. i 6. stoljeću, kao i njenu propast u vrijeme seobe naroda. Time je egzistencija ilirsko-rimske aglomeracije ovdje dokumentirano potvrđena od 1. pa sve do kraja 6. stoljeća.¹⁹

3. Dosadašnja zakonska zaštita

Zavod za zaštitu spomenika u sastavu Federalnog ministarstva kulture i sporta, obavijestio je Komisiju (dopisom broj 07-40-4-2868/07) da je dobro „Kasnoantička bazilika na Vrbi“, općina Glamoč, bila evidentirana, ali ne i zaštićena od strane Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa BiH.

Kasnoantička bazilika zavedena je kao lokalitet Crkvina, Vrba-Borak u Arheološkom leksikonu BiH.²⁰

U Prostornom planu BiH do 2000. godine kasnoantička bazilika u Vrbi, općina Glamoč, nije uvrštena kao zaštićen spomenik kulture.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

Kasnoantičkiu baziliku u Vrbi, istraživao je Ivo Bojanovski od 1974. do 1976. godine u tri kampanje. Svi fragmenti bili su predani u Centar za zaštitu spomenobilježja „Ivo Lola Ribar“ u Glamoču.²¹

Nakon istraživanja sve je bilo pripremljeno za konzervaciju, ali zbog imovinsko-pravnih odnosa do konzervacije nije došlo. O konzervaciji se vodilo računa i tokom arheoloških iskopavanja, tako da nisu obrušavani zidovi i podovi, osim najnužnijeg. Iz istih razloga iz zidova nisu vađeni manji arhitektonski fragmenti. Zbog istih razloga ostala je neistražena i masovna grobnica kod zapadnog ulaza u baziliku.²²

5. Sadašnje stanje dobra

Uvidom na lokalitetu, dana 19. 10. 2007. godine, ustanovljeno je sljedeće:

- objekat je zarastao u nisko i visoko raslinje,
- zidovi bazilike su vidljivi (gotovo u cjelini se mogu pratiti).

6. Specifični rizici

- Samonikla vegetacija,
- Neodržavanje,
- Nepostojanje svijesti o važnosti lokaliteta.

III ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterije za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima (“Službeni glasnik BiH”, br. 33/02 i 15/03), Komisija donosi odluku kao u dispozitivu. Odluka je zasnovana na sljedećim kriterijima:

¹⁹ Ivo, Bojanovski. *Kasnoantička bazilika u Vrbi na Glamočkom polju*. 1981, str. 209.

²⁰ Borivoj, Čović (ur.). *Arheološki leksikon BiH, TOM 3*. 1988, str. 237.

²¹ Ivo, Bojanovski. Nav.dj., Sarajevo, 1982, str. 24.

²² Ivo, Bojanovski. *Kasnoantička bazilika u Vrbi na Glamočkom polju*. 1981, str. 205.

A) Vremensko određenje

B) Historijska vrijednost

C) Umjetnička i estetska vrijednost

- i. Kvalitet obrade,
- ii. Kvalitet materijala,
- iii. Proporcije i
- v. Vrijednost detalja.

D) Čitljivost (dokumentarna, naučna, obrazovna vrijednost)

- II. Svjedočanstvo o historijskim promjenama,
- IV. Svjedočanstvo o određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru,
- V. Svjedočanstvo o tipičnom načinu života u određenom periodu.

E) Simbolička vrijednost

- i. Ontološka vrijednost,
- ii. Sakralna vrijednost,
- iii. Tradicionalna vrijednost,
- iv. Vežanost za rituale ili obrede,
- v. Značaj za identitet grupe ljudi.

H. Jedinstvenost i reprezentativnost

- i. Jedinstven ili rijedak primjerak određenog tipa ili stila.

Sastavni dio ove odluke su:

- **Imovinsko – vlasnička dokumentacija:**
- Kopija katastarskog plana,
- Prijepis posjedovnog lista 375, za zemljišnu parcelu broj 1504, k.o. Jakir (8), izdao 19.10.2007. godine Katastar Glamoč, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina;
- Fotodokumentacija:
- fotografije postojećeg stanja snimljene su 19. 10. 2007. godine; fotografirala Silvana Čobanov.

Korištena literatura

Tokom vođenja postupka proglašenja dobra nacionalnim spomenikom BiH, korištena je sljedeća literatura:

- 1980. Redžić, Husref (ur.). Prostorni plan Bosne i Hercegovine, Faza „B“ – Valorizacija, Prirodne i kulturno-historijske vrijednosti. Sarajevo: *Institut za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje Arhitektonskog fakulteta u Sarajevu*, 1980.

1981. Bojanovski, Ivo. *Kasnoantička bazilika u Vrbi na Glamočkom polju*, u: Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Nova serija, Sveska 35/36, Sarajevo:1981.
1982. Bojanovski, Ivo. *Noviji rimski epigrafski nalazi s Glamočkog polja (Epigrafski nalazi iz Vrbe I Podgradine)*, u: Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, Nova serija, Sveska 37, Sarajevo: 1982.
1988. Čović, Borivoj (ur.). *Arheološki leksikon BiH, TOM 3*. Sarajevo: 1988.
1988. Bojanovski, Ivo. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, u: Djela, Knjiga LXVI, Centar za balkanološka istraživanja, ANUBiH: Sarajevo, 1988.
1990. Basler, Đuro, *Kršćanska arheologija*, Mostar: 1990.

Nosilac istraživanja i izrade Prijedloga odluke:

Silvana Čobanov, diplomirani arheolog i profesor francuskog jezika i književnosti, saradnik za arheologiju u Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika